

A kompromisszum szerepe Deák Ferenc reformkori politikájában

Pap József

A történeti köztudat Deák Ferencet a kompromisszumok nagymestereként tartja számon. Ez a megállapítás az éppen aktuális, a politikai kurzusra jellemző történelemfelfogás szempontjából különböző megítélés alá esett, esik. A magyar politikatörténet forradalmi, vagy önmagát forradalminak valló korszakaiban ezt a kompromisszumkészséget negatív jelenségként értékelték, mely a radikálisabbnak, forradalmárnak látott, látni vélt irányzatok megvalósulása előtt zárta el az utat. Ekkor a deáki politika kompromisszumokra való hajlandóságát megalkuvásként mutatták be. Az olyan történelmi időszakokban, mikor a konszolidációt hirdette meg a hatalom aktuális birtokosa, a deáki kompromisszum éppen a radikális ellenzékiesség ellenpéldájaként pozitív értékelést kapott. Ezt a kettősséget jelezheti a Deákhhoz kapcsolt két ragadványnév, amely egyrészt a haza bölcsének, másrészt a nemzet prókátorának tartja őt. A bölcs és a prókátor között elég nagy hangsúlybeli különbség érzékelhető. A prókátor kifejezés elsősorban ügyvédet jelent, de magában hordoz valami bizonytalanságot, a tökéletes megbízhatóság hiányát. Egy olyan emberre utal, akire oda kell figyelni, aki ugyan nagy eredményeket tud elérni, de alkotásai — melyek minden politikában járatos reálpolitikus számára az egyetlen kivitelezhető megoldásnak tűnnek — mindig valami keserű szájjal fogadhatók el. Ez a meghatározás talán a Deákot jellemző tárgyalási módra vonatkozhatott, amelyet a kortársak is nehezen értettek meg. Ez a politikai magatartásforma a kompromisszumok keresése és a továbblépés lehetőségeinek biztosítása volt. Deák Ferenc személye tehát eléggé ellentétes megítéléseket élt meg a halála óta eltelt 133 évben. Hosszú időnek kellett ahhoz eltelnie, hogy kialakuljon az a konszenzus, amely Deákot a XIX. század magyar politikai életének egyik legjelentősebb politikusaként tartja számon.

Tanulmányunkban a Deák nevéhez kapcsolt kompromisszumkészség határait szándékozzunk bemutatni. A deáki kompromisszum legnagyobb alkotása természetesen a kiegyezés, de Deák a reformkor folyamán is kiemelkedő szerepet töltött be a magyar politikai közéletben. Két reformkori példát fogunk elemezni: az 1832—36-os és az 1839—40-es országgyűlésen a szólásszabadság ügyében kifejtett szerepét, és az 1843-as Zala megyei követválasztás

eseményeit. Mielőtt ebbe belekezdenénk fontos azt megjegyezni, hogy Deák Ferenc politikai zsenialitása a kortársak előtt is általánosan ismert és elismert volt. Mind eszmetársai, mind ellenfelei benne látták azt a személyt, aki az ellenzék élére állva meg tudta találni a kormánnyal való közös munka lehetőségét, egy olyan, mindkét fél számára elfogadható alapot tudott ki-munkálni, melyből kiindulva a törvényhozó munka eredményeket tudott fel-mutatni. Deák kemény tárgyalópartnernek bizonyult, a kor titkosszolgálati jelentései a leginkább elvhű liberális politikusok között emlegették.

Deák Ferencet 1833. április 15-én választotta meg Zala megye közgyűlése a követi állásról lemondott báty, Deák Antal helyére. Deák 1833. május 1-én érkezett meg az országgyűlésre és másnap már fel is szólalt a VI. úrbéri törvénycikkkel kapcsolatban.¹ A követi megbízatást vonakodva elfogadó Deák országgyűlési politikai karrierje a jobbágykérdéssel kapcsolatos viták során formálódott ki. Az úrbériség felszámolását célzó javaslatokhoz hozzáfűzött beszédei emelték be az ellenzék vezérkarába. Az országgyűlés ezen szakaszában Deák elsősorban a jobbágykérdés megoldására koncentrált. Az 1834. szeptember 4-én tartott beszédében — melyben részletesen szerepelnek Deák által a kérdésről vallott nézetek — az 1790-es országgyűlés örökségére hívta fel a figyelmet, kijelentve, hogy az akkori személynök, Ürményi József már abban az időben megjelölte azt az utat, amely az ország szabadságát megerősítheti, ez pedig nem más, mint az „ország többi lakosinak illendő és mérsékletes szabadsága”. Ezért felhívta a karokat és a rendeket, hogy a „hazában lakó 8 millió nemtelennek illendő és mérsékletes szabadságáról is legalább egyrészen” gondoskodjanak. A szabadság legfontosabb velejárájának a tulajdonhoz való jogot tartotta. Rámutatott, hogy még a római rabszolgák is jobb helyzetben voltak a magyar jobbágyoknál, hiszen ők felszabadítva szabad tulajdonhoz juthattak, Magyarországon, pedig még a legjobb szándékú nemes sem tehette meg ezt jobbágyaival. Hevesen támadva a nemesi birtokmonopóliumot egyrészt azt állította, hogy a magyar törvényekben nincs világosan megtiltva a nemtelenek birtokhoz való joga — sőt az ide vonatkoztatott törvények csupán az idegenek birtokbírhatását tiltották meg — másrészt utalt arra, hogy a nemesség azon indoka, hogy ő vérevel védelmezi a hazát már a múlté. „Körülményeink azonban vétkünk nélkül a század lelkével együtt sokat változtak azóta, és most vajjon kinek folyik legtöbb vére Magyarország védelméért? Kinek vállain fekszik a közterhek leg-súlyosabb része? Bizonyosan azon 8 millió embernek, ki még fekvő tulajdont

¹ Kossuth Lajos Összes Munkái (a továbbiakban: KLÖM) I. 1832. december 17—1833. augusztus 4. Budapest, 1948. (a továbbiakban: KLÖM I.) 355.; Deák Ferenc beszédei. 1829—1841. Összegyűjtötte: Kónyi Manó. Budapest, 1903. (a továbbiakban: Kónyi I.) 10.

sem birhatván, csak lakosa inkább a hazának, mint polgárja”. A liberális alapfelfogásnak megfelelően összekötötte szabadság és tulajdon eszmekörét, rámutatott arra, hogy a nemzet ereje, az érdekegyesítés szellemében a jobbágyok polgárrá alakulásával fog csupán kifejlődni, „*Ugyanis nem sértetik általa polgári szabadságunk, mert a szabadság másokkal megosztva nem fogy, sőt erősödik és annál biztosabban áll, minél többen lehetnek részesei, sőt a valóságos tulajdon által többen lesznek a hazához kötve s így belső erőnk is nevelkedik*”. Beszédének végén visszatért kiindulópontjához: 1790-ben megtörtént a folyamat első lépése, a jobbágyok szabad költözését biztosította a magyar országgyűlés; „*ettől a birhatás jussáig csak egy lépés van, 43 esztendő pedig csakugyan elég idő arra, hogy ezen egy lépést megtegyük, mert ugyan mikor fog nemzetünk virágzó nagyságra emelkedni, ha előre haladásunkban minden egy lépésnél 43 esztendőig késünk?*”.² Deák az országgyűlés feliratának uralkodói visszautasítása után minden lehetőséget megragadott, hogy az uralkodó elé kerülő szövegekbe becsempésszen egy kis részletet az eredeti koncepcióból. Ennek köszönhetően, annak ellenére, hogy az önkéntes örökváltság elvét nem sikerült biztosítani, mégis előrelépés történt a jobbágyság helyzetében. Követjelentésében is hangsúlyosan jelent meg a jobbágykérdés, melyet az országgyűlés legfontosabb feladatának tartott és melyben meglátása szerint, az elvárásokhoz képest a legkevesebb előrelépés történt. A megalkotott hét törvényt fontosnak tartotta, de kijelentette, hogy a jövő törvényhozásnak teljesítenie kell a jobbágyokkal szembeni morális kötelezettségét. „*Ha nemzeti önállásunk érdekeit valódi méltányolni tudjuk s hazánkat szabadnak, erősnek és virágzóknak óhajtjuk, ne tartsuk elégnak, hogy jobbágyainknak élhetése törvény által biztosítva van, hanem neveljük a népet, ébresszük és tápláljuk keblében az emberiség szelíd méltóságának nemesebb érzeteit, [...] gondoskodni kell tehát a jövő törvényhozásnak oly törvényekről, melyek személyt, vagyont és a szorgalomnak gyümölcseit minden önkény ellen biztosítva, just adjanak a népnek, hogy fekvő tulajdont szerezhessen, és szabadságot adjanak a jobbágyoknak, hogy szabad alku mellett minden jobbágyi tartozásuktól örök szerződés által megválthassa magát; mert tulajdon és szabadság az iparkodásnak leghatalmasabb ösztönei, tulajdon és szabadság azon édes kötelékek, melyek a polgárt legszorosabban kötik hazájának sorsához.*” Foglalta össze liberalizmusának, nemzetfelfogásának alaptételét Zala vármegye számára készített munkájában.³

A jobbágykérdés volt tehát az a pont, ahol Deák bekapcsolódhatott az

² Országgyűlési beszéd a jobbágyok birtokképeségéről. Pozsony, 1833. szeptember 4. In: Kónyi I. 33–36.; Deák 2001. 68–71.

³ Országgyűlési követjelentés. Zalaegerszeg, 1836. június 20. In: Deák 2001. 135; Kónyi I. 276.

országos politikai közéletbe, ez volt az a terep, ahol megmutathatta politikusi, jogászi és szónoki zsenialitását, így kerülhetett be az ellenzék vezető politikusainak sorába. Ebben a szakaszban még a vallásszabadság ügyében is kifejthette véleményét, ez a kérdés szintén végig fogja kísérni teljes politikai pályáján. Deák ekkor egy volt, a legjelentősebb ellenzéki politikusok közül, nem töltött be vezérszerepet, hiszen ez nem is felelt meg alkatának. Felszólalásai a viták során születtek, nem adott be önálló indítványokat, hanem a mások által kezdeményezett kérdésekhez fűzte hozzá saját, a vita későbbi menetét alapvetően befolyásoló „megjegyzéseit”. Wesselényi és Kölcsey kényszerű távozása után azonban megváltozott a helyzet. Deáknak át kellett vennie az ellenzék irányítását és fel kellett venni a harcot az ellenzéki magatartást lehetőségének alapjaiban veszélyeztető, a szólásszabadságot támadó politikai perekkel.

Báró Wesselényi Miklóst, az országgyűlési ellenzék vezérét már hosszú idő óta a legveszélyesebb felforgatóként tartották számon a bécsi udvari körök. Metternich ebben az időszakban azt sugallta az uralkodónak, hogy Európa felforgatására egy nemzetközi összeesküvés szerveződött és ennek része a magyarországi liberális politikai mozgalom. A kancellár azt hangoztatta, hogy ha a mozgalom fejét eltávolítják, akkor az ellenzék elcsendesül.⁴ A Wesselényi-ellenes fellépésre az ürügyet az 1834. december 9-én elhangzott nagykarolyi beszéd szolgáltatta, ahol a báró azt a kijelentést tette, hogy a kormány gátolja a jobbágyság helyzetét rendező örökváltság ügyét és ezért parasztlázadás fog kitörni, ezután a kormány leveri a parasztokat és ezáltal a magyar nemesség hűséges rabszolgája lesz a hatalomnak és ezzel vége a magyar függetlenségnek. A kisnemeselek botrányos viselkedése miatt felháborodott Wesselényi tehát, ebben a második beszédében az érdekegyesítés elmaradásának veszélyére figyelmeztette „hallgatóságát”.⁵ A beszéd szövege már december 21-én József nádor elé került, aki azonnal vizsgálatot rendelt el az ügyben, mivel értékelése szerint Wesselényi szavai „nyíltan az izgatás szellemét lehellik” és „kormány a hazai alkotmány természete szerint elválaszthatatlan az ország legfőbb fejedelmétől”.⁶ Két hét sem kellett tehát ahhoz, hogy a nagy per alapkonceptiója megszülessen. A politikus a kormányt bírálva az uralkodón ejtett sérelmet, ez pedig a hivatalos központi jogfelfogás szellemében egyenlő a felségsértéssel, melynek büntetése a magyar rendi jog szellemében fő- és jószágvesztés. Wesselényi-elleni fellépés

⁴ Csorba László—Velkey Ferenc: Reform és forradalom (1790—1849). Debrecen, 1998. 127.

⁵ Trócsányi Zsolt: Wesselényi Miklós hűtlenségi pere. Abszolutizmus vagy liberalizmus? Helikon Kiadó, 1986. (a továbbiakban: Trócsányi) 9.

⁶ Trócsányi 30.

ettől a pillanattól kezdve több mint egy „egyszerű” politikai per, ha Wesselényiről, ezen alapelveknek megfelelően „bebizonyítják”, hogy bűnös, akkor az egész magyar alkotmányosság, a magyar országgyűlés és a rendi fórumok elvi ellenzéki ségének lehetősége ítéltetik el. 1834. december 9-nek hatására tehát a magyar ellenzék feje kénytelen volt kivonni magát az országgyűlési politika irányításából, bár ezt már jóval korábban megtette, hiszen az erdélyi diéta megnyitását megelőzően elutazott Erdélybe, hogy ott is megszervezze az országgyűlési ellenzékot. A nagykárolyi gyűlésen megváltoztatták a szatmári követutasítást, ez pedig elvezetett Kölcsey Ferenc lemondásához. Így Deák maradt az a politikus, aki ebben a nehéz helyzetben egyedül irányíthatta, szervezhette az országgyűlési liberális ellenzékot. Emellett azonban az országgyűlés hagyományos — rendi értelemben véve — ellenzéki követeire támaszkodva, a nemesi szabadságjogokon ejtett sérelmet hangozatva helyreállíthatta az önkéntes örökváltság vitájában megbomlott alsótáblai egységet.

Deák, ebben az elkeserítő helyzetben — még nem tudva a perről — írt levelet 1835. január 9-én Wesselényinek. A levélben csalódottan írta le, hogy egy rokonléleknek szerette volna kiönteni panaszát és elkeseredettségét, mivel „*e nemzet az előítéletek sorvasztó kötelékiből kivergődni soha nem fog, [...] állásunk naponként terhesebb, számunk fogy, a megyék részvétlensége növekszik és legszebb reményeink porba omlanak. Kölcseynek elvesztése oly súlyos csapás, melyet pótolni semmi nem fog*”. A csüggedésben csak azt a reménysugarat látja egyedüli kapaszkodónak, hogy „*a kimondott szó, a kifejtett igazság talál mégis fogékony keblekre, [...] tartja fel egyedül csekély, igen csekély erőnkot*”.⁷ Deákon, a magánemberen a döntő pillanatban erőt vett az elkeseredés, politikus barátjának, a magánember hangján kitárta belső világát. Ez azonban csupán a magánszférában érzékelhető. Deák, mint politikus, a politizálás színterén nem engedett személyes érzelmeinek, mindent megtett azért, hogy a csekély remények ellenére is szervezze az országgyűlési ellenállást. Ez a magánember és a politikus között feszülő disszonancia egész életére jellemző, minden válságos, politikailag kilátástalannak tűnő helyzetben megjelenik. Deák politikusi nagyságát jelzi az tény, hogy a legválságosabb pillanatokban el tudott vonatkoztatni a belső világa által sugallt reménytelenségtől, és az önmagába vetett hit hiánya ellenére is fel tudta vállalni a vezérszerepet, ha nem maradt más alternatíva, nem maradt más személy, aki helyette ezt betölthette volna.

A szólásszabadságon ejtett sérelmet, a Wesselényi-elleni pert az április 9-i kerületi ülésen Pest vármegye követe, Dubraviczky Simon pót-követutasításának megfelelően az országgyűlés napirendi pontjai közé akarta vetetni.

⁷ Levél Wesselényi Miklós báróhoz. Kehida, 1835. január 9. In: Deák 2001. 101—102.

Deák azonban közbeszólt, kijelentette, hogy amíg a per meg nem indul, addig nem szabad a kérdéssel foglalkozni, de ha szükség lesz rá, akkor meg kell azt tenni, de — vitatva Pest álláspontját — „*nem úgy, amint Pest követe kívánta, a kegyelem útjára folyamodni, hanem mindazt megtenni, mit ezen szabadság szentsége mellett a nemzet és törvényhozó test méltóságához illőnek itélek, és szükségesnek annak bebizonyítására hogy a törvényes határok közt maradó szóllás szabadságát semminemű terrorismussal elnyomni nem fogják*”.⁸ Ezen állásfoglalás kapcsán ismét felhívhatjuk a figyelmet a deáki politizálás egyik általános vonására: Deák mindig ragaszkodott a tárgyalások formai feltételeihez, addig nem fejtette ki nyilvánosan álláspontját, míg erre nem kapott törvényes lehetőséget. A hatalom képviselőivel nyilvánosan mindig csak a törvényes utat betartva kommunikált, nem siette el a megszólalást, kivárt, amíg az ellenfél tette meg az első lépést, és az általa nyújtott támadási felületekre sújtott le megcáfolhatatlan logikai okfejtésével.

Az ellenzék folyamatosan készült fel a nagy összecsapásra, az ország vármegyei sorra készítették el pótutasításukat, melyben a megyei követeket a perrel kapcsolatos elítélő állásfoglalásra kötelezték. A per hivatalosan 1835. május 5-én vette kezdetét a királyi táblán. Beöthy Ödön, Bihar megye első követe június 9-én meglátogatta Deákot és közölte vele, hogy megyéjétől olyan utasítást kapott, melynek értelmében azonnal fel kell szólalnia Wesselényi mellett. Deákkal együtt felkeresték Wesselényit és a megbeszélés során arra az elhatározásra jutottak, hogy érkezett az összecsapás ideje. Ezzel a döntéssel kezdetét vette az a politikai küzdelem, amely az országgyűlés további szakaszát és a következő országgyűlés legfontosabb időszakát meghatározta. Az ellenzéki vezetők úgy döntöttek, hogy az országgyűlési politikát a szólásszabadságon ejtett sérelemre, tehát egy hagyományos nemesi és egyben modern liberális alapjog védelmére kell alapozni.⁹

A küzdelmet Beöthy június 16-i felszólalása nyitotta meg. A bihari követ azonnal párhuzamot vont a vármegyei politizálás lehetősége és az országgyűlési munka között. Rámutatva ezzel arra az alapvető tényre, hogy sokkal nagyobb kérdés került napirendre, mint egy egyszerű törvénytörés. „*...báró Wesselényi Miklós (Hangos éljen!!) a minden magyar nemest megillető törvényes szabadság szerint, hazafívi lélekkel, szabadon elmélkedett egy olyan tárgy felett, melly különféle hányattatások között már akkoron két esztendő óta foglalatoskodtatá az ország Rendeit*”. Kijelentette, hogy a szólás szabadsága az egyik legfontosabb öröklött nemzeti kincs, a magyar alkot-

⁸ Országgyűlési beszéd. Pozsony, 1835. április 9. In: KLÖM IV. Országgyűlési Tudósítások. 1834. december 1.—1835. augusztus 26. Sajtó alá rendezte: Barta István, Budapest, 1959. (a továbbiakban: KLÖM IV.) 328—329.

⁹ Trócsányi 52.

mány szinte egyetlen védpajzsa, melynek csorbítására sem az országgyűlésnek, sem a kormánynak nincs jogköre.¹⁰ Deák ismét a már megkezdett vitához szólt hozzá, az indítványtétel lehetőségét átengedte követársának. Deák felszólalásában csatlakozott Beöthy azon megállapításához, hogy az alkotmányosság legfontosabb kincse a szólás szabadsága, azonban hangsúlyosan hozzátett még egy gondolatot, miszerint a magyar alkotmányosságnak létezik egy másik bástyája, ez pedig a vármegye autonómiája. *„Ezek a municipiumok állanak ört dönthetetlen morális erővel alkotmányunként, innen forrásoznak, s oda térnek vissza gyakorlatilag a nemzetnek minden jussai, s törvényhozási hatóságunk is innen ered, ezen alapul”*. A szólásszabadság joga nélkül azonban a magyar alkotmány védbástyái *„haszontalan francia prefektúrákká vagy vak engedelmességhez szoktatott Kreis-Hauptmannságokká változnának”*. Deák szavai szerint a vármegyék közgyűlésein olyan egyszerű emberek szerepelnek — *„éértelmű fiai a hazának, kik a földművelésnek békés foglalatosságai mellől jönnek össze”* — , akiktől nem lehet elvárni azt, hogy szavaikat a *„diplomátika mérlegén pontosan fellatolgassák”*. Ha ezt kéri számon rajtuk, akkor gyakorlatilag a megyei működést lehetetlenítik el. A magyar törvényeket elemezve bemutatta, hogy a megyei gyűlésen elhangzottakért csupán széksértési pert lehet indítani nem pedig büntető, vagy hűtlenségi pert. Felhívta a figyelmet arra, hogy ítékezni és valakit ítélő fórumok elé állítani csak a fennálló törvények szellemében lehet, ellenkező esetben a hatalom szegi meg a törvényt. Ezáltal Wesselényi puszta perbefogását is törvénytelennek minősítette és elhatárolódott azon nézetektől, melyek azt javasolták, hogy csupán az ítélet után kell véleményt formálni az ügyben. Ha azonban a fennálló törvényeken változtatni akarnak, akkor azt törvényes eszközökkel az országgyűlés közreműködésével kell elvégezni. Kifejtette azt a másik alapelvet is, hogy a kormány és az uralkodó személye a magyar jogfelfogás szerint nem minősül egynek, és így lehet akár keményen is véleményt nyilvánítani a köztanácskozásokban a kormány politikája felett. A Wesselényi-per kapcsán keletkezett sérelem orvoslásának egyedüli módját abban jelölte meg, hogy az uralkodónak ejtenie kell a pert és orvosolnia kell annak káros következményeit.¹¹ Deák ebben a beszédében összefoglalta mindazt az elvrendszert, melyhez a per során a védelem ragaszkodni fog, és mely újra és újra vissza fog térni a per és a szólásszabadság országgyűlési tárgyalásai során.

A június 22-i országos gyűlés elé került a kerület felirati javaslata, ekkor szólalt fel a tíz héti távollét után megjelenő barsi követ, Balogh János.

¹⁰ Országgyűlési beszéd. Pozsony, 1835. június 16. In: KLÖM IV. 498—500.

¹¹ Országgyűlési beszéd Wesselényi Miklós báró és a szólásszabadság védelmében. Pozsony, 1835. június 16. In: Kónyi I. 163—168.; KLÖM IV. 504—508.; Deák 2001. 107—111.

A követ beszédében kiállt Wesselényi mellett, szavait nem kárhoztatta, sőt kijelentette, hogy azt, amit Wesselényi Nagykárolyban mondott, „nemcsak nem kárhoztatom, nemcsak hűtlenséget boszuló per tárgyának nem tartom, hanem talán akkor sem vétenék, hogyha az általa mondottakat helybenhagynám, avagy az általa kifejtett elveket magamévá tenném”. Hozzáfűzte még, hogy ha valaki egy alkotmányos országban az állam ellen „csak egy kötő vagy varró tűt felemel is, szigorú büntetést érdemel, úgy a szabadon szóló, avagy a kormány hibáit bár élénkebben is fejtegető semmiféle fenyíték alá nem vonathatik”. Ezt követően az ülést vezető Somssich Pongrác személynök — licentia, szabadosság miatt — rendre utasította a barsi követet, anélkül, hogy — szavai szerint — Wesselényi beszédét ismerte volna és felette véleményt kívánt volna alkotni. A hozzászóló Deák szarkasztikusan hívta fel a figyelmet az elnök szavaiban rejlő ellentmondásra és kiállt Balogh mellett, hiszen ha a követ szavai azért minősültek szabadosnak, mert a kormányt bírálta, „akkor tanácskozásink megszűnnének, sőt még sérelmet sem lehetne a kormány tettei ellen soha felhoznunk, ez pedig csakugyan kétségbe nem vett jussa, sőt egyik főrendeltetése az országgyűlésnek”.¹² Ragályi Tamás megpróbált vitába szállni Deák érveivel, tagadva, hogy a Wesselényi-per sérelemnek minősült. Deák erre az országgyűlés alkotmányos kötelességének nevezte a szólásszabadság védelmét, retorikájára oly jellemzően, a múlt örökségének védelmi kötelességére, az eljövendő nemzedékek megítélésére figyelmeztető szavakat intézett követársaihoz. „Ha oly gyáva lesz a nemzet, hogy ezen törvényes gondoskodásunkban minket elhagy, [...] arról mi nem tehetünk. De fegyvert legalább ne adjunk a maradék ellen az önkénynek kezébe; ne tegyünk oly lépést, melynél fogva azt mondhassák jövendőben: im szeme előtt történt az 1835-ki diaetának, hogy gyűlésben mondott beszédért nota infidelitatis kereset rendeltetett, s ezt az országgyűlése sérelemnek sem tekintette! Óvjon meg az isten, hogy ezen szemrehányásra alkalmat szolgál-tassunk. Minket legrosszabb esetben is meg fog nyugtatni azon érzés, hogy kötelességünknek megfeleltünk, s a maradék jussait meg nem sértettük. De én bizom nemzetemben, hogy be fogja látni, mi nagy tekintetű legyen, nem egyes polgárnak, nem báró Wesselényinek, hanem a hazának eme közügye. Adja isten, hogy felséges fejedelmünket is meggyőzhessük, mennyire igazságos sérelmünk; én ezt teljes hiedelemmel reménylem, s azért előbbi véleményemnél maradok”.¹³ Ez a múlt örökségéből következő, a jövő lehetőségeit meg nem kötő mindennapi politikai kötelességtudat retorikai használata több-

¹² Országgyűlési beszéd az elnök intő jogáról. Pozsony, 1835. június 22. In: KLÖM IV. 519—521.; Kónyi I. 170—171.

¹³ Országgyűlési beszéd az elnök intő jogáról. Pozsony, 1835. június 22. In: Deák Ferencz beszédei. 1829—1841. Összegejtötte: Kónyi Manó. Budapest, 1882. 139—140.

szőr visszatér a legválságosabb pillanatokban Deák beszédeiben. Ezzel az eszközzel próbálja meg fenntartani a reményt a reménytelennek tűnő szituációkban és megváltoztatni a hátrányosan alakuló erőviszonyokat.

Deák a szólásszabadság ügyét az országgyűlés napirendjén tartotta. 1835 nyarán hét alkalommal — július 1., 9., 14., 20., 31., augusztus 5., 8. — tért vissza a kérdésre. Július 1-i felszólalásában már az országgyűlés közvetlen megtámadásával kellett foglalkoznia, ugyanis Tarnóczy Kázmér, barsi követ arról értesítette a rendeket, hogy Balogh Jánost, június 22-i felszólalása miatt a királyi fiscus perbe fogta. A Wesselényi-per tehát, mint az előre látható volt túlnőtt a báró személyes megtámadásán. Deák ekkor arra is kitért, hogy a kormánynak nemcsak hogy joga nincs az országgyűlés felelősségre vonására, hanem politikailag sincs rá szüksége, hiszen az országgyűlés teljesítette a kormány kéréseit. *„Érdemlett-e hát a diaeta bizodalmatlanságot a kormánytól? megérdemlette-e, hogy anarchiára törekvés vádjával gyaláztassék? megérdemlette-e, hogy éltető életterében megsebesítessék? Isten és világ előtt bátran elmondhatjuk nem volt hazánkban diaeta, mely ennyire engedékeny lett volna a kormány szándékai iránt! Nem ropantul fájhat-e tehát, hogy utolsó kincsetől, a szólás szabadságától is meg akarják fosztani? Itéljen közöttünk a nemzet, ítéljen a historia”*. Ismét kifejtette, hogy a szólás szabadsága „nemzeti jus”, melyet csupán a nemzet áldozhat fel, hiszen *„Ő a tulajdonos; de mi, jussainak választott őrei, azt, a mi hűségünkre bízott, el nem pazarolhatjuk.”* Ezért a követi mentelem megsértése ügyében feliratot javasolt.¹⁴

Július 20-án az 1825-ös felirat sérelmi szövege alapján cáfolta a főrendek azon álláspontját, hogy a fejedelem szóban is megsérthető, valamint a kormányt ért sérelem az uralkodó személyét is érinti, hiszen akkor *„azon furcsa következmény eredne, hogy vagy nem sérthetetlen a felség személye, vagy pedig már százszor és ezerszer volt boszúlatlan megsértve”*.¹⁵ Augusztus 5-én a negyedik üzenet vitája kapcsán újra szólásra emelkedett. Nem volt hajlandó elvtelen kompromisszumot kötni, ugyanis a főrendek a felirat helyett a nádori közbenjárásra tettek javaslatot. Deák a felirat eszköze mellett érvel, mivel a kormány a törvénysértést csak azért tudta elkövetni, *„mert a dolog fejedelmünk előtt tökéletesen kifejtve nem vala, szükségesnek hiszem ezt felirat által teljesítenünk”*. Beszédében — mely tartalmában és mondanivalójában rokonságot mutatott Wesselényi szatmári beszédével — több veszélyre hívta fel a figyelmet. A nemzet — ezalatt itt a jobbágyokat értette

¹⁴ Országgyűlési beszéd a szólásszabadságról. Pozsony, 1835. július 1. In: Kónyi I. 172—174.; KLÖM IV. 547—549.; Deák 2001. 113—115.

¹⁵ Országgyűlési beszéd a kormány és a király megkülönböztetéséről. Pozsony, 1835. július 20. In: Kónyi I. 179—180.; KLÖM IV. 591—592.; Deák 2001. 116—117.

— kiábrándul a kormányból, ha az, az ellen a személy ellen kezd pert, aki az úrbérváltság ügyét nyíltan képviselte, a „nemzet képviselőinek” megtámadása pedig a köztanácskozás és a törvényhozás szabadságát szünteti meg. Ezután határozottan állást foglalt a kormányzati felelősség intézménye mellett. „Felelősségnek minden szabad nemzetnél kell divatozni.” Egyetértett azzal, hogy a kormány tagjait „ha azok törvényt és nemzeti just sértenek, büntetés alá vonja” az országgyűlés. Magyarországot alkotmányos monarchiának minősítve megállapította, hogyha a sérelmi feliratot ejtik és ezzel a fejedelem és a kormány személyét egynek ismerik el, akkor „Ezen elv vagy absolutismusra, vagy még hamarabb anarchiára vezet”, ezt pedig a főrendek sem akarhatják — tette hozzá. Ebben a beszédben tehát már megjelent a liberalizmus egyik legfontosabb követelésének, a kormányzati felelősségnek az eszméje, melyet Deák a fennálló magyar törvényekkel összhangban lévő, létező intézményként mutatott be. Emellett pedig kitért azokra a veszélyekre is, melyek a törvények megszegéséből következnek, és melyek az állam gyengülését eredményezhetik, sőt a római és a napóleoni példa alapján akár a bukást, az anarchiát is elhozhatják. A kormányzati törvényszegés esetén ábrázolása szintén tipikus eszköz a deáki beszédekben.¹⁶ A szólásszabadság ügyében a két tábla között 17 üzenetváltás történt, mivel azonban a főrendek ezek után sem ismerték el a sérelem tényét — csupán Balogh János perének ejtését sikerült 1835 októberére elérni — az ügy rendezése a következő országgyűlés feladata lett. Deáknak alapvetően igaza volt abban, hogy a kormánynak politikailag nem volt szüksége a perre, hiszen ezzel, az eredeti tervektől eltérően nem az ellenzék gyengítette meg, hanem éppen az úrbéri viták során megrendített liberális ellenzék mögé sorakoztatta fel a rendeket. Így tehát egy nyert csatát sikerült elvesztenie és lehetőséget adott a liberális ellenzék számára, hogy a hagyományos sérelmeket zászlajára tűzve önmaga mögé állítsa a magyar vármegyék többségét.

Deák az országgyűlés 1835. május 22-i berekesztése után Zala megye június 22-i ülésén terjesztette be követjelentését, melyet a szakirodalom, a kor hivatalos szerveivel megegyezően politikai röpiratként tart számon. Ebben a volt követ ismét sikraszállt az országgyűlésen előkerült követelések mellett, és pontról pontra haladva foglalta össze elveit.¹⁷ A kor közvéleményével Kossuth Törvényhatósági Tudósításai ismertették meg Deák „mászás jelentését”, melyet a szerkesztő alkalmasnak tartott arra, hogy „kinek a törvényhozásban közvetve vagy közvetlenül szava van, az értekezést megolvassná, mert abban, mint egy tiszta tükörben, megláthatja mit tett, mit nem

¹⁶ Országgyűlési beszéd a szólásszabadság sérelméről. Pozsony, 1835. augusztus 5. In: Kónyi I. 183—190.; KLÖM IV. 631—636.; Deák 2001. 118—123.

¹⁷ A követjelentést lásd: Kónyi I. 267—313.; Deák 2001. 127—166.

tett, miért tette, és nem tette? és mit hagyott végrendeelésében a nemzetnek s a törvényhozásnak a lefolyt nevezetes országgyűlés”.¹⁸ A vármegyék pedig, a kor szokásának megfelelően a táblabírói tisztség megítélésével fejezték ki tiszteletüket a vezérként tisztelt politikus előtt.¹⁹

A két országgyűlés között Deák aktív politikai szerepet vállalt, Kossuth lapjának levelezőjeként pedig, kivette a részét az ország közvéleményének az alakításából is.²⁰ A vármegye közgyűlésén rendszeresen felszólalt, megyéje pedig tizenegy alkalommal intézett feliratot a politikai perekkel kapcsolatban az uralkodóhoz. A Wesselényi-perben segítette, sőt tanácsival meghatározta a védelem elveinek kidolgozását. Wesselényi védőügyvédje, Benyovszky Péter aktívan támaszkodhatott Deák észrevételeire.²¹ Kossuth tudósításai 1837. február 26-án számoltak be arról a zalai küldöttségről, melynek tagja volt Deák is. Zala megye, követve Bars és Pest példáját, küldöttséget menesztett az uralkodóhoz, hogy közbenjárjanak az országgyűlési ifjak ügyében. November 12-én fogadta ugyan őket gróf Pálffy Fidél kancellár, aki azonban arról értesítette a zalaiakat, hogy az uralkodó nem hajlandó a választmányok fogadására, csupán a felirat átvételére hatalmazta fel őt, emellett felszólította a küldöttség tagjait, hogy ezentúl a felirat eszközével lépjenek kapcsolatba az uralkodóval.²² Deák és a reformellenzék vezetői között gyakran személyes, sőt baráti kapcsolat alakult ki. Ennek egy igen szemléletes példáját adja a Kossuth Lajosnak írott, 1836. július 30-án Ba-

¹⁸ Folytatásokban közli: KLÖM VI. Ifjúkori iratok Törvényhatósági Tudósítások. Sajtó alá rendezte: Barta István. Budapest, 1966. (a továbbiakban: KLÖM VI.) 709—713.; 746—749.; 762—766.;

¹⁹ „Bezerédy Istvánt követi pályáján nagyérdemű eljárásáért megkülönböztetendők, Zala vármegye Rendei önindulatjokból táblabírókká választották. Tolna vármegye Zalának felelve, [. . .] kijelentik Tolna Rendei, hogy Zalának a múlt országgyűlésen kitűnt követét, Deák Ferenczet, kit világos képzett ész, beható mély ítélet, nemes szív, szabad el nem fogult lélek s tiszta legjobb szándék emelnek, vezérelnek, és buzdítanak, de a hazafiúi köz elismerés, szeretet és becsülés tárgyává is tesznek, közóhajtással táblabíráik sorába fogadják, tanúsítandók azon őszinte becsülő szíves indulatot, mellyel iránta viseltetnek; óhajtván, hogy ő, a balítéletektől ment, megtisztult igaz honszeretetével s hathatós szellemeivel a nemzeti előhaladás eszközlésében sikeres és csüggedetlen részt vehessen, s eképp nemcsak az együttélők hálájára, kik közül az ütköző érdekek zajos forrtában sokan nem látják világosan a nemzet boldogságának feltételeit, de a tisztulás idejére virradó később utókéra is számot tarthasson.” In: KLÖM VI. 1023.

²⁰ Deák tudósító leveleit közli: Deák 2001. 173—190.

²¹ Trócsányi 99.

²² Törvényhatósági Tudósítások 18. szám. Pest, 1837. február 26. In: KLÖM VI. 933—934.; Deák 2001. 180—181.

latonfüreden keltezett levél. A zalai eseményekről szóló beszámolóhoz Deák a következő utóiratot fűzte: „Írjon időnként kegyelmed mintlétéről házi körében is nemcsak a polgári pályán, írjon egészségéről, egyszóval mindenről, mi személyét illeti, s mi barátok között édes érdekű, írjon és szeressen.”²³

A kormányoldal és az országgyűlés összecsapása az 1839—40. évi diétán folytatódott. Az országgyűlési politika szempontjából meghatározó zalai követutasítást Deák Ferenc fogalmazta. Deák világosan érzékelte, hogy a jogvédelem politikája mögé felsorakoztatható ugyan a magyar köznemesség, azonban ez az egység könnyen felbomolhat, ha a nemességet anyagilag is érintő reformokra kerül sor, ezért a követutasítás középpontjába a sérelmek kerültek. Deák követelte, hogy a követek kérjenek büntetést a törvénytelenül eljáró tanácsosokra, bírákra és semmisítsék meg a jogtalan pereket. Elengedhetetlennek tartotta annak törvényi deklarációját, hogy a kormány, törvényszegés esetén különbözik a szent és sérthetetlen uralkodótól — amiből következik, hogy felelősségre vonható — valamint, hogy szóban nem lehet felségsértést elkövetni. Emellett gazdasági kérdésekkel is foglalkozott, kiemelte például a váltótörvény bevezetésének szükségességét.²⁴

Az 1839-40-es országgyűlésen az ellenzéknek tehát két egymással nehezen összeegyeztethető problémát kellett megoldania. A magyar politikai elit szinte egységesen kiállt a perbefogottak mellett, a szólásszabadság jogának megsértéseként értékelve a megyei és országgyűlési fórumokon felszólaló politikusok perbefogását, elítélését. Az új országgyűlés alapkonceptiója az volt, hogy amíg a szólásszabadság ügye nem rendeződik és a politikai foglyok ki nem szabadulnak, addig nem foglakoznak az adó és az újonc kérdésével. Emellett azonban a követek elsődleges célja természetesen a reformtörvények meghozatala volt, és a felsőtáblán is kialakult egy olyan politikai csoportosulás, mely hajlott a haladó gazdasági és társadalmi reformok bevezetésére, sőt ezeket Metternich is elodázhatatlannak minősítette. Tehát egyrészt megvolt a sikeres törvényhozó munka előfeltétele, másrészt azonban, mivel az udvar nem volt hajlandó a politikai perekben keletkezett ítéletek felülvizsgálására, az ellenzék kiindulási alapja miatt, hosszú ideig nem volt lehetőség az országgyűlés tulajdonképpeni értelmét jelentő törvénycikkelfogadására. Politikai patthelyzet alakult ki, hónapok teltek el az alapelvek fölött folytatott vitával. Az ellenzék kettős veszéllyel állt szemben, ha a túlzott követeléseivel lehetetlenné teszi a törvényhozási munkát, akkor a kormányoldal a vármegyei kismemeseket felhasználva rábírja a megyéket a követutasítások megváltoztatására és akkor a kulcsfontosságú reformokat a kormányoldal ja-

²³ Deák 2001. 175.

²⁴ Deák Ágnes—Molnár András: Deák Ferenc. Budapest, 2003. (a továbbiakban: Deák—Molnár) 49—50.

vasolja és valósítja meg. Ebben az esetben pedig az ellenzék, haladást gátló politikai csoportosulásként éppen a változásokat, reformokat óhajtó nemesek előtt lehetetlenedik el. Ha azonban feladja a szólásszabadság ügyének védelmét, akkor ellenzéki sége kerül veszélybe, hiszen a perek folyamán törvényes fórumokon, törvény adta keretek között felszólaló ellenzékietek ítéltetteknek el és így ez precedenst teremtett a mindenkori ellenzékkel szembeni, politikai alapú igazságszolgáltatási fellépésre. Ebben paradox helyzetben kellett Deáknak vezetni az alsótábla munkáját.

Az országgyűlés kezdeti szakaszában hiányzott az ellenzék szükséges belső összhangja. Ebben a periódusban Deák szinte minden feladatot magára vállalt. Később azonban kivonta magát az indítványozások és a napi politikai csatározások köréből, kissé háttérbe húzódva, valódi vezérként irányította a vitákat. Beszédei perdöntő jelentőségűek voltak, mindig a megfelelő pillanatban szólt hozzá és ez szinte feleslegessé tette a további vitát. Vezéri szerepe a szólásszabadság ügyében volt a legkézzelfoghatóbb. Súlyos gondot okozott számára, hogy csupán 19 vármegye foglalta utasításaiba sérelemként az ügyet és csak hat minősítette azt minden egyébnél fontosabbnak.²⁵ Ebben a helyzetben gróf Ráday Gedeon, Pest-Pilis-Solt megyei követ ügye jelentett számára kapaszkodót. Az uralkodó ugyanis, arra hivatkozva, hogy „közkereset alatt áll”, eltiltotta az országgyűlésen való megjelenéstől a május 4-én pesti követté választott Rádayt. Deák június 10-én párhuzamot vont a Ráday-ügy és a korábbi hűtlenségi perek között, amit azzal egészített ki, hogy míg 1835-ben nem vonták kétségbe a perbe fogott Balogh követi státuszát, most már ezen is túlmenve a megválasztás lehetőségét is meg akarják tagadni az el nem ítélt nemestől.²⁶ A június 17-i kerületi ülésen pedig leszögezte, mivel Európában háborús veszély nem fenyegeti az államot, ezért a belső biztonság megteremtéséig, „ő mindaddig semmiben tanácskozni nem kíván, mielőtt ezen pesti sérelem nem orvosoltatik”.²⁷

1839. június 24-i kerületi ülésen tartott felszólalásában ismét kifejtette alapkoncepcióját, mely szerint, „Vannak oly közönséges elősmert igazságok, melyeket okokkal támogatni nem csak felesleges, hanem talán magára az igazságra nézve káros volna. Ilyen az, hogy szólásszabadság nélkül nem lehet törvényhozás, nem lehet alkotmányos ország. Ilyen igazság az, hogy a megsértett szólásszabadságot minden önkény ellen oltalmazni kell.” Kijelentette, hogy a szólásszabadság elvéből következik a bírói hatalom és a kormány

²⁵ Deák—Molnár 53.

²⁶ Országgyűlési beszéd a Ráday-ügyről. Pozsony, 1839. június 10. In: Kónyi I. 319—321.; Deák 2001. 203—205.

²⁷ Országgyűlési beszéd a pesti sérelem orvoslásáról. Pozsony, 1839. június 17. In: Kónyi I. 324—328.; Deák 2001. 206—209.

egymástól való elválasztása, elválása. Az igazságszolgáltatás pusztán a törvények hatalma alatt áll, azonban abban az esetben felelősségre vonható, ha nem a törvények szerint cselekszik. *„A legnagyobb ostora a nemzetnek az, ha oly birái vannak, kik iránt a bizodalomát elvesztette; elveszti pedig az olyan, ki a nyilvánosságot annyira utálja, attól annyira fél, hogy terhelő körülménynek tartja, ha a fél pörét a törvényhatóságokkal közli; ilyen birák nem érdemek a bizodalomra”.* Azonban ennél az elvnel nem állt meg, követelte, hogy *„azon tanácsosok, kik az utóbbi törvénytelen parancsokat aláírták, valamint azok is, kik a fejedelem ajtaját a folyamodó megyék elől elzárták, az Ulászló VI. és VII. cikkelye szerint büntetessenek”.* Ebbe a beszédbe tehát ismét belecsempészte a kormányzati felelősség törvények által biztosított, tehát létező voltát bizonyító törvényeket.²⁸ A június 27-én tartott kerületi ülésen ismét kiemelte, hogy a szólásszabadság és a kormány felelősségének eszméje egymással szorosan összefüggő kérdések.²⁹

1839. augusztus 1-jén egyértelműen amellett nyilatkozott, hogy a sérelmek orvoslása még akkor is elsődleges, ha annak hátrányos politikai következményei lennének: *„Átlátom ugyan, hogy midőn sérelmeink orvoslását ennyire sürgetjük, ez messze viheti tanácskozásainkat, s talán súlyosak lesznek a következtetések; de ha gr. Ráday esete soha nem történt volna, s ő itt köztünk ülhetne is, küldőim még akkor is a szólás szabadságán ejtett sérelmek orvoslását kívánják előlegesen; mert ha ezen testület meg van fosztva azon jogától, hogy nyilvánosan kijelenthesse véleményét, nincs tanácskozási, nincs szólásbeli szabadsága”.*³⁰

Az alsótábla elfogadta ugyan Deák álláspontját, azonban az idő előrehaladtával az erőviszonyok egyre inkább kiegyenlítődöttebbé váltak. Október 2-i beszédében ismételten részletesen foglalkozott a törvényteleniségekkel, ezután azonban kitért a főrendek azon felszólítására, melyben az alsótáblán a törvényhozó munka felvételét kérték számon. Leszögezte, hogy *„szólás szabadságára hazánkban soha nagyobb szükség nem volt, mint most, midőn a haza mindennapi szükségeinek elrendezése van kérdésben”*, hiszen a haladás eredményei megszülethetnek ugyan, de a hatalom törvénytelenége miatt nem lehetnek hosszú életűek. Rámutatott arra, hogy a változásokat óhajtó követeknek, a magánérdekek sérelme miatt számos konfliktust kell felvállalni a nemességgel szemben, *„de ha az ezen pályán járók feje fölött a főhatalom-*

²⁸ Országgyűlési beszéd a szólás szabadságán ejtett sérelmekről. Pozsony, 1839. június 24. In: Kónyi I. 336—337.

²⁹ Országgyűlési beszéd a szólás szabadságán ejtett sérelmekről. Pozsony, 1839. június 27. In: Kónyi I. 337—338.

³⁰ Országgyűlési beszéd a sérelmek orvoslásának elsőségéről. Pozsony, 1839. augusztus 1. In: Kónyi I. 346—347.

nak pallósa lebeg, akkor Magyarországon vége a haladásnak”.³¹ Beszédével tehát további kitartásra ösztönözte az alsótáblát. Sztankovánszky Imréhez, Tolna megye liberális főjegyzőjéhez írott levelében azonban felszólította a megyét, hogy ne válasszák meg követnek Perczel Mórt, mivel őt Vay Ábrahám, a megye királyi biztosa felmentette főszolgabírói állásából. „*Márpedig ha Perczel a megjelenéstől eltiltaték, nincs erőnk az ügyet kivívhatni, s magát az elvet, melynek tökéletes bukását csak Ráday lemondása menthette meg, bizonyosan elbuktatná az ilyen süker nélküli küzdelembe belefáradt országgyűlési többség, akkor a kár súlyos és pótolhatatlan.*”³² Deák tehát a bukás elkerülése végett, az eleve esélytelen küzdelem, a hatalom túlzott ingerelése, a húr túlfeszítése helyett a kevésbé látványos visszavonulást ajánlotta a liberális tábornak.

1839. november 13-i kerületi ülésen arról nyilatkozott, hogy a politikus legfontosabb feladata megbízói akaratának képviselése, mivel szinte minden követ utasításában szerepeltek a szólásszabadságra utaló mondatok, ezért az országgyűlés kötelességének nyilvánította az egyre nehezebb körülmények között védelmezett ügy melletti kitartást. Az újoncmegajánlás és a sérelem orvoslása közötti különbségre is felhívta a figyelmet, míg újoncra a külpolitikai viszonyok miatt nincs szükség, addig „*a szólás szabadságán ejtett sérelmek orvoslásának minden órai elhalasztása mind a hazára, mind a kormányra a legkárosabb következtetéseket szülvén*”.³³ A vármegyei követek hangulatának megváltozása miatt 1839. november 22-én egy jelentős engedményre volt hajlandó, elfogadta, hogy az országgyűlés megkezdje az újoncokról szóló törvény előzetes vitáját, de kikötötte, hogy a törvénytervezet felterjesztésével meg kell várnia a szólásszabadságot elrendező uralkodói leiratot.³⁴

A kompromisszum gyakorlati lehetőségét eredményező leirat azonban tovább késlekedett, ezért az 1840. február 5-i kerületi ülésén, amikor a rendek belekezdtek az újoncmegajánlás tárgyalásába, határozottan a többséggel szemben foglalt állást. Ismét leszögezte, hogy „*A törvények szentsége megsértve, még pedig maga a végrehajtó hatalom által van megsértve, melynek kötelessége volna azokat nem csak megtartani, hanem mások által is megtartatni;*” ezért „*Hazánkban a törvények tisztelete többé fenn nem áll,*

³¹ Országgyűlési beszéd a szólásszabadság sérelmeiről. Pozsony, 1839. október 2. In: Kónyi I. 373—385.; Deák 2001. 222—232.

³² Levél Sztankovánszky Imréhez. Pozsony, 1839. október 9. In: Deák 2001. 234—235.

³³ Országgyűlési beszéd a sérelmekről és a katonajánlásról. Pozsony, 1839. november 13. In: Kónyi I. 414—415.; Deák 2001. 238—239.

³⁴ Országgyűlési beszéd a szólás szabadságán ejtett sérelemnek a katonák megajánlása előtt való orvoslásáról. In: Kónyi I. 406.

mert maga a kormány nem ismeri meg a törvény iránti tiszteletet". Az olyan kormány, ami a törvényt nem tudja betartatni, vagy gyenge és ezért a hatalom nem való a kezébe, vagy kötelességét nem teljesíti, és akkor nem számolhat a „nemzet bizalmával és szeretetével”. A törvénytelen utak helyett „Arra kellene a kormánynak törekedni, hogy minél többek érdekévé tegye a haza közjavanak előmozdítását. Ragadja meg maga a kormány a haladás zászlóját és vigye azt előttünk; menjen előre a népek boldogításában, és mi követni fogjuk.” tett ígéretet. Mindaddig, amíg ez be nem következik, károsnak minősítette a szólásszabadság ügyén kívül másról tanácskozni és szinte politikai hitvallásként leszögezte „ha a többség elütne ettől, hódolni fogok ugyan annak, hanem azt mondom: a mely nemzet elhagyta magamagát, sorát megérdemelte.”³⁵

1840. március 30-án megérkezett a várt királyi leirat, melynek előkészítéséből Deák is kivette a részét. Azonban nem sikerült szándékait tökéletesen keresztülvinnie, a leirat ugyanis elismerte a szólásszabadság alkotmányos jogát, de törvénybe foglalásába nem volt hajlandó beleegyezni és az uralkodó fenntartotta magának a jogot, hogy ha valaki a szólásszabadsággal visszaél, az ellen törvény adta eszközökkel lépjen fel. Tiltakozott a bírósági függetlenség kétségbevonása miatt. A politikai perekben hozott ítéleteket jogosnak mondta, és csupán arra volt hajlandó, hogy kegyelmet gyakorolva a letartóztatottakat szabadonbocsássák, a pereket pedig beszüntessék. Deák ekkor rendkívül nehéz helyzetbe került. A leirat nem elégítette ki elvárásait, a leirat visszautasítása azonban a háttérben előkészített reformtörvények meghozatalának lehetőségétől fosztotta volna meg az ellenzékot, és az országgyűlés esetleg leszavazhatta volna Deákot. Meg kellett találni azt a pontot, ahol a konfrontáció további fenntartása már káros, meg kellett határozni a kompromisszum feltételeit. Deák ezt úgy végezte el, hogy tiltakozott ugyan a leirat tartalma ellen, a szólásszabadság ügyét továbbra is napirenden óhajtott tartani, de a törvényhozó munka megakasztását nem kapcsolta hozzá tiltakozásához. És az országgyűlés végre napirendjére tűzhetette a reformtörvényeket, megkezdődhetett az a kodifikációs munka, mely a legsikeresebb reformkori országgyűléssé tette az 1839-40. évit. A szólásszabadságról azonban nem feledkezett meg, 1840. május 5-én tartott beszédében kifejtette, hogy jelen pillanatban csupán a politikai foglyok számára adott amnesztiát, valamint a szólásszabadságra vonatkozó uralkodói ígéretet sikerült elérni. Ennek eredményeként azonban a reformelit ugyan biztosíthatta a kulcstörvények elfogadását, de nem az eredeti célt nem. Ezt a következő országgyűlés feladatai közé sorolva, bizalmát fejezte ki aziránt, hogy amint az örökváltság

³⁵ Országgyűlési beszéd a katonaiállításról. Pozsony, 1840. február 5. In: Kónyi I. 428—432.; Deák 2001. 247—250.

ügyében a második országgyűlésen jelentős előrelépés történt, majd a szólásszabadság és a hozzákapcsolt bírói függetlenség, valamint a kormányzati felelősség is a következő országgyűlésen elérték.³⁶ A politikai praktikum tehát biztosította a továbbfejlődés lehetőségét, egyrészt megnyitotta az utat a törvényhozó munka előtt, másrészt nem feledkezett meg az elmaradt célokról sem. Deák ekkor reformkori pályájának csúcsára érkezett, az egész ország a sikeres politika vezérét ünnepelte benne, a pozsonyi diéta díszes emlékalbummal búcsúztatta a Zala megyébe visszatérő politikust. Valószínű, hogy senki sem gondolt arra milyen távoli az az idő, amikor Deák újra visszatér az országos politika irányítói közé, és milyen megváltozott körülmények között kerül újra, kényszerűségből a vezéri szerepbe.

Az országgyűlési munkáját követjelentésének elkészítésével zárta. Ebben az alapvetően fontos dokumentumban értékelte az országgyűlés munkáját és bemutatta az általa folytatott politikai taktikát. A követjelentésében összefoglalta a haladásról, a nemzeti politikáról alkotott véleményét is. *„Nehéz a haladásnak pályája, mert ezer ellenkező magánérdekkel kell küzdeni, melyek hogy önmagukat védjék, minden lépést a polgári alkotmány felforgatására intézettnek kiáltanak; de fontos is az, mert minden lépéstől a nemzet jövődjé függ. Nemzetünk is föllépett már a békés haladásnak ezen pályájára, csekély az, a mi eddig történt, és csak gyenge kezdet, de az első nehéz lépés már meg van téve, mert ismerjük, sőt mélyen érezzük törvényeink számos hiányát, s keblünkben élénk, nem mulékony ösztön támadott: pótolni a hiányt, s javítva változtatni, a mit rossznak, károsnak ismerünk. Hajdan a véres harcok szünetlen küzdése között csak egy szent kötelességet ismertek őseink hazájuk iránt: vérrel is védni annak jussait, s függetlenségét. Korunkban ezen szent kötelességgel még egy másik párosult: kifejteni a nemzet szunnyadó erejét, új életet adni a szorgalomnak, s az annyi véren vásárlott béke áldásai között virágzásra emelni a hazát, melyet őseink vére vívott ki, és ismét őseink vére tartott meg számunkra. S a ki ezen kötelességét nem teljesíti, mert a sértett magánérdekek felzudult zajától visszaijed, az gyáva szintűgy, mint a ki az ellenség fegyverétől félve, hazája védelmére föl nem kelt, midőn hajdan a fölkelés jelét, a véres kardot, hordozták szét az országban.”*³⁷

A kompromisszum kimunkálása számára egyáltalán nem jelentett elvfelelősséget, hanem a lehetőségeknek és a politikai céloknak a mesterei összhangzásba hozatalát, de emellett nem hagyott kétséget afelől sem, hogy a

³⁶ Országgyűlési beszéd a szólás szabadságán ejtett sérelemlről és a főrendek véleményének természetéről. Pozsony, 1840. május 5. In: Kónyi I. 485—486.

³⁷ Országgyűlési követjelentés. Zalaegerszeg, 1840. július 27. In: Kónyi I. 490—553.; Deák 2001. 252—305.

pillanatnyilag megvalósíthatatlan célok további képviselése elkerülhetetlen. Meg kellett tehát találnia azt a pillanatot, amikor engednie kellett, és fel kellett ismernie azt a mértéket, aminél többet nem lehetett elengedni. Deák ezeket a politikai szituációkat szinte egyedülálló érzéssel tudta kezelni és erről — mint azt az előzőekben bemutatottuk — pályájának első szakaszában is kiváló bizonyítékot szolgáltatott.

Deák pályájában élesen elválnak egymástól a kompromisszum és a megalkuvás, az elsöre hajlandó, sőt legfontosabb célja a kompromisszumképtelen ellenfelek kompromisszumra kényszerítése, a másodikra azonban akkor sem szánja rá magát, ha abból az ellenzékek akár országos hátrányai is származhatnak. Ezt, talán legszembetűnőbben az 1843-as Zala megyei követválasztás eseményei szemléltetik. Zala vármegye 1843. április 4-én tartott közgyűlésén mind a házi adó, mind az országos közpénztárra, utakra, hidakra stb. elvállalendő költségek megbuktak, nem kerültek be a követutasításba. A vármegyei kismemeseket Forintos György leitatta és segítségükkel elérte a Deák által fogalmazott, az elmúlt országgyűlésen kilátásba helyezett reformokat tartalmazó dokumentum leszavazását. A politikai elveivel össze nem egyeztethető utasítás miatt Deák lemondott követi státusáról.³⁸ A zalai eseményeket a megdöbbsent Kossuth gyász hírként tárta az ország közvéleménye elé a Pesti Hírlapban április 13-i számában.³⁹ Zala követi tisztét nem töltötték be és a május 18-án megnyílt országgyűlésen senki sem képviselte a vármegyét. Támogatói azonban szintén a kismemesek mozgósításának eszközeihez nyúltak. Az 1843. augusztus 31-i gyűlésen Deák szellemének megfelelő szöveget fogadtak el és felkérték Deákot, hogy vállalja el a követi megbízatást.

Az eseményről így számolt be 1843. szeptember 3-án Deák Klauzál Gábornak: *„Zúzott kebellem írom e sorokat, s kiöntöm előtted szívem keserű fájdalmát; feldúlt kedélyem még tegnap nem engedé, hogy tollhoz nyúljak, de most lesz talán annyi nyugalma lelkemnek, hogy néked írhatok. [...] Én még azt is el akartam kerülni, hogy nevemre korteskedjenek, s íme mégis mi minden történt azon zászlók alatt, mikre nevemet akaratom ellen függesztették. [...] én az országgyűlésen a választásokbeli kiszökések korlátozása felett szívem érzése szerint szólani se mernék, mert minden arcon olvasnám azon szemrehányást, hogy én is a korteskedés sokoldalú mesterségének köszönhetem jelen állásomat; én is hordókban s barátimnak erszényében leltem fel a közbizodalmat; az én választásom is 30,000 forintba került, s áldozatul vá-*

³⁸ Deák—Molnár 62.

³⁹ Pesti Hírlap 238. szám. 1843. április 13.

lasztásom előtt és utána 6 vagy 7 embernek, sőt fájdalom, talán még többnek is el kellett esni...”.⁴⁰

Az elvhű politikus, tehát a jó cél érdekében alkalmazott törvénytelen-séget sem tartotta elfogadhatónak, a törvényesség alapelvét megsértőkkel nem kötött kompromisszumot, inkább vállalta az országos politikától való távolmaradást, tette ezt akkor is ha tudta, hogy ezzel a reformerőket jelentősen meggyengítette. Deák lépését még legközelebb eszmetársai is nehezen értették, hibának tartották. A szeptember 7-i Hírlap rövid hírben foglalkozott a zalai eseményekkel, Kossuth beszámolt a korteskedésről és tudósított arról is, hogy Deák annak ellenére utasította vissza a követi megbízatást, hogy Csányi (sic!) László vezette küldöttség megpróbálta őt elhatározásától eltántorítani. *„Istenem, hogy néhány ember fondorkodásainak sikerülhetett, illy díszes megyét, illy kétes állásba süllyeszteni”* — fűzte hozzá megjegyzésül Kossuth.⁴¹ A szerkesztő azonban szükségesnek érezte, hogy a kérdésre újra visszatérjen, ezt a szeptember 10-i számban tette meg. Az események részletes ismertetése után utalt arra, hogy vannak akik nem értik meg Deákot, ezért kijelentette *„mi nem kétségeskedünk nyíltan kimondani, hogy hasonló körülmények között nem lettünk volna képesek másképen cselekedni, mint ő cselekvék. A’ hon nem azért tisztel meg Deákot olly bizalommal, mivelhogy értelmi tehetségei olly kitűnők; hanem azért, mivel egyénisége kitűnő értemli lehetőséget tántoríthatlan jellemmel és szeplőtelen becsületességgel egyesít; [...] bár mennyire ohajtsuk is, hogy a’ törvényhozásnak e’ fontos időben tagja legyen bár mennyire fájjaljuk is, hogy nem az: azt mégis, hogy lelkiismeretén erőszakot tegyen, kívánnunk nem szabad, ő érette, mert ennyi gyöngédséget csakugyan kiérdemlett; — kívánnunk nem szabad önmagunkért, mert egy szabad honnak nagyobb kincse nem lehet, mint a’ tántoríthatlan polgár-character”*. Kossuth tehát szükségesnek érezte Deák védelmét, de hozzáfűzte, hogy a nemzetnek önmagában is bíznia kell, nemcsak Deákban.⁴²

Tanulmányunkban Deák Ferenc kompromisszumkésztségének határait elemeztük. Két reformkori példa segítségével bemutattuk a politikai kompromisszum és az elvfeletadás közti különbségeket. Deák számára a legfontosabb cél a konfliktusok kompromisszumos megoldása volt, a politikai válságokból csak ennek segítségével vezethette ki saját politikai táborát. Ennek során következetes kitartással rákényszeríthette az alkuképtelennek tűnő hatalmat az alkotmányos szabályok elfogadására. Meg tudta találni azt a pontot, ahol a törvényhozó munka sikereinek biztos tudatában úgy en-

⁴⁰ Levél Klauzál Gáborhoz. Kehida, 1843. szeptember 3. In: Deák 2001. 411—423.

⁴¹ Pesti Hírlap 280. szám. 1843. szeptember 7.

⁴² A’ zalai esemény. In: Pesti Hírlap 281. szám. 1843. szeptember 10.